

Побачення

Едгар Аллан По

© Український переклад. Ю. Я. Лісняк, 1992.

Чекай мене! В тому падолі

Зведе нас із тобою доля.

Генрі Кінг,

єпископ Чічестерський.

Епітафія на смерть дружини

Нешаслива, загадкова людино! Ти, що збентежений сліпучим блиском власної уяви, загинув у полум'ї своєї юності! Знову я бачу тебе в своїх мріях! Знову твій образ виникає переді мною! Ох, не таким, який ти тепер, у долині холоду й сутіні, а таким, яким ти мав би бути — марнуючи життя на буйні марення в місті невиразних видінь, у твоїй Венеції — в улюбленці зірок, морському Елізіумі, де величезні вікна всіх палаццо, збудованих Палладіо, дивляться з глибоким і гірким знанням на таїну тихих вод. Так! Ще раз кажу — яким ти мав би бути. О, напевне, крім цього, є інші світи — думки інші, ніж думки незліченного людства, судження інші, ніж судження софіста. Хто ж тоді закличе до відплати за вчинене тобою? Хто дорікне тобі за години ясновидіння чи осудить як розтрату життя ті з твоїх справ, що були тільки вихлюпом твоїх невичерпних сил?

У Венеції під кристою аркою, що зветься там "Ponte di Sospiri" — "Міст зітхань", — зустрів я втретє чи вчетвертє того, про кого мовиться. З почуттям збентеження відроджую я в пам'яті обставини цієї зустрічі. І все ж я пам'ятаю — ох, чи можна таке забути? — глибоку північ, Міст Зітхань, прекрасну жінку й Генія Високого, що витав над вузьким каналом.

Стояв вечір, незвичайно темний для Італії. Величезні дзиґарі на П'яцці вибили другу — Майдан Кампаніла був безлюдний і тихий, і вогні в старому Палаці Дожів швидко згасали. Я вертався додому з П'яцетти Великим Каналом. І ось, коли моя гондола минала вхід до каналу Святого Марка, звідкись із того каналу долетів жіночий голос, що зненацька пронизав темряву диким, істеричним, протяглим криком. Стривожений цим звуком, я схопився на ноги, а гондольєр, упустивши єдине весло, безнадійно згубив його в чорній імлі, і через це ми опинились у волі течії, що йшла тут із більшого в менший канал. Ніби якийсь гігантський чорноперий кондор, ми повільно пливли до Мосту Зітхань, коли сотні смолоскипів, що спалахнули у вікнах і на сходах Палацу Дожів, зразу обернули глибокий морок у надприродний мертвотний день.

Із верхнього вікна високого будинку, вислизнувши із рук матері, впало в глибокий глухий канал немовля. Тихі води спокійно зімкнулись над своєю жертвою; і хоч ніде не видно було жодної гондоли, крім моєї, багато дужих плавців уже були в воді й марно шукали на її поверхні того скарбу, який, на жаль, можна було знайти тільки в її глибині. На широких плитах чорного мармуру біля дверей палацу, на кілька приступок

над водою, стояла постать, яку жоден із тих, хто бачив її тоді, не зможе забути. То була маркіза Афродіта, богиня всієї Венеції, найвеселіша з веселих, найпрекрасніша з прекрасних — але, як не прикро, молода дружина старого інтригана Ментоні й мати чарівного немовляти, її першої і єдиної дитини, що тепер, глибоко під темними водами, гірко згадувала її любі пестоші й виснажувала свої сили в спробах покликати її.

Жінка стояла самотньо. Її босі ніжки сріблясто світилися на чорному дзеркалі мармуру. Її коси, ще тільки напіврозпущені після балу, перед сном, у розсипі діамантів клубочилися круг її класичної голівки кучерями, схожими на завиточки щойно розквітлого гіацинта. Сніжно-біла звійна запона була чи не єдиним покривалом її тендітного тіла; але опівнічне літнє повітря було тепле, важке й недвижне, і жоден рух самої постаті, схожої на статую, не зворухнув навіть бгanka того покриву, ніби зітканого з легкого туману,— покриву, що вгортав її, як важкий мармур угортає Ніобею. І все ж — дивно й казати! — її великі блискучі очі були звернені не вниз, до тієї гробниці, в якій була похована найосаяніша її надія,— ні, вони втупилися у зовсім інший бік! В'язниця Старої республіки, як я гадаю, справді найпоказніша будівля в усій Венеції,— але як могла ця жінка дивитися на неї так пильно, коли ось тут, унизу, захлиналось її дитя? І ота темна похмура ніша, що зяяла якраз навпроти вікна її покою,— що могло бути в її тінях, у її обрисах, у її важких, обвитих плющем карнизах такого, чого маркіза ді Ментоні не бачила доти добру тисячу разів? Дурниця! Хто не знає, що в таку хвилину око, мов розбите дзеркало, помножує образи свого горя й бачить його, таке близьке, в незліченних далеких місцях?

На багато сходинок вище маркізи, під аркою шлюзу стояв, ще зовсім одягнений, і сам сатиropодібний Ментоні. Він час від часу бренькав на гітарі, ніби смертельно змучений, а поміж тим кидав накази, як рятувати дитину. Я приголомшений до остовпіння, не мав сили зрушити з місця й так і стояв, як був схопився, почувши перший крик. Певне, в очах схвильованої купки глядачів я, застиглий, блідий на вид, проплив у схожій на мари гондолі ніби якийсь зловісний привид.

Усі зусилля були марні. Дехто з найзавзятіших спочатку рятівників угамувався й запав у похмурий смуток. Здавалось, надії для дитини вже не лишається (а що вже для матері!); та враз із тієї самої вже згаданої темної ніші на фасаді в'язниці Старої Республіки, навпроти маркізинового вікна, виступила на світло постать у чорній накидці й, зупинившись на мить перед запаморочливою прірвою, сторчголов кинулась у канал. А ще за мить невідомий уже стояв з живісіньким дитям у руках на мармурових плитах коло маркізи. Намокла накидка розгорнулась і, впавши до його ніг, відкрила приголомшеним глядачам струнку постать одного зовсім молодого чоловіка, чие ім'я тепер на устах мало не всієї Європи.

Рятівник не промовив ні слова. Але маркіза! Вона зараз ухопить свою дитину — пригорне до серця — вчепиться в малюка — засипле його своїми пестощами. Гай-гай! Інші руки забрали дитя в невідомого; інші руки взяли його й віднесли непомітно до палацу. А маркіза! Її уста — її прекрасні уста тремтять; очі наповнюються слізьми — ті очі, що, наче акант у Плінія, "ніжні й майже плинні". Так! Ті очі наповнюються слізьми,

і ось уся жінка затремтіла, в ній прокинулась душа, статуя ожила! Блідість мармурового лица, здіймання мармурових персів, сама білість мармурових ніжок на наших очах раптом невтримно спалахують рум'янцем, і легкий дроз пробігає по всій тендітній постаті, як ласкавий неаполітанський вітерець по пишних сріблястих лілеях у траві.

Чому це маркиза так спалахнула? На це запитання нема відповіді — хіба що, може, тому, що, в страшному поспіху, в тривозі материнського серця вибігши зі свого затишного будуару, вона забула встромити свої ніжки в пантофлі, а на свої тіціанівські плечі накинути належний убір? Яка інша причина може бути для цього раптового рум'янцю? Для нестямно благального погляду? Для невтримного трепету пишних грудей? Для конвульсивного стиску тремтячої руки? Тієї руки, що ненароком, як тільки Ментоні зник у палаці, лягла на руку чужинця? Яка причина може бути для того тихого, незвичайно тихого голосу, що ним синьйора в квапливому прощанні вимовила якісь незначущі слова? "Ти переміг",— сказала вона, чи то, може, мені вчулось у плюскоті води? "Ти переміг... за годину після сходу сонця... зустрінемося... хай буде так!"

Гамір стих, вогні в палаці погасли, і невідомий, якого я вже впізнав, лишився на мармурових плитах сам. Він тремтів від незбагненого хвилювання й шукав поглядом гондолу. Я не міг не запросити його в свою, і він прийняв ту люб'язність. Добувши на шлюзі весло, ми подались до його оселі, де він швидко опанував себе і заговорив про наше давнє побіжне знайомство з явною й великою щирістю.

Є такі теми, що, говорячи про них, я люблю вдаватися в подробиці. Особа невідомого — я буду й далі називати його так, бо він тоді ще був невідомий для всього світу,— отже, особа невідомого це одна з таких тем. Зріст він мав скорше нижчий, ніж вищий від середнього; але бували хвилини, коли під впливом сильних почуттів його постать ніби виростала, спростовуючи це твердження. Легка, майже тендітна будова тіла свідчила радше про ту діяльну рішучість, яку він виявив коло Мосту Зітхань, ніж про геркулесівську силу, що він її, як відомо, виявляв у хвилини небезпеки. Божественні уста й підборіддя, неповторні, буйні, яскраві, живі очі, барва яких мінялась від світло-карої до іскристо-чорної — пишні, густі чорні кучері, крізь які біліло слоновою кісткою незвичайно високе чоло — таких класично-правильних рис я більш ні в кого не бачив, хіба що в мармурового імператора Коммода. І все ж його обличчя належало до тих, які кожна людина бачила в житті — але тільки один раз. Воно не мало особливого сталого виразу, який би закарбовувався в пам'яті; такі обличчя, побачивши, одразу забуваєш, але вони полишають невиразне й водночас невмируще бажання пригадати їх. Не те щоб ніяка буйна пристрасть ніколи не кидала свого виразного відбитку на дзеркало цього обличчя — ні, просто це дзеркало, як то й буває з дзеркалами, не лишало в собі того відбитку, коли пристрасть миналась.

Прощаючись зі мною тої ночі, він попросив мене — і дуже настійливо, як мені здалося,— навідати його дуже рано-вранці. Невдовзі після сходу сонця я й справді з'явився до його палацу — однієї з тих величезних будівель похмурої й водночас

фантастичної пишноти, що височіють над водами Великого каналу поблизу Ріальто. Мене провели нагору широкими крученими сходами, викладеними мозаїкою, до покоїв, чия незрівнянна розкіш прямо сяяла в очі з відчинених дверей, засліплюючи мене до запоморочення.

Я знав, що мій знайомий людина багата. Про його маєтності йшла така поговорка, що я навіть важився називати її сміховинним перебільшенням. Але тут, озирнувшись круг себе, я не міг примусити себе повірити, ніби в Європі є хоч одна людина не монаршого роду, чиє багатство могло б їй забезпечити всю ту царську пишноту, що палала й сяяла навколо мене.

Хоча, як я сказав, сонце вже зійшло, кімната ще була яскраво освітлена. Із цього, як і з печаті втомки на обличчі свого знайомого я виснував, що всю ту ніч він не лягав. У архітектурі й прикрасах його покою видно було намір засліпити, приголомшити. На узгодженість прикрас, на так звану "стильність" уваги зверталось мало. Око блукало від предмета до предмета й не зупинялось на жодному — ні на гротесках живописців Еллади, ні на статуях часів найкращої доби Італії, ні на величезних неоковирних різьбленнях Єгипту. Багате драпірування в усій кімнаті колихалось від трепетливих звуків тихої сумної музики, джерела якої не було видно. Змішані, неузгоджені пахощі, які здіймались над химерними витими курильницями серед численних мигтючих язичків смарагдового й лісового вогню, притуплювали чуття. Проміння вранішнього сонця лилося в кімнату крізь вікна, зашклені кожне однією суцільною шибкою з червоного скла. Тисячами іскор відбиваючись від завіс, що звисали з карнизів, ніби водоспади розтопленого срібла, промені денного світла врешті змішувалися з штучним світлом і ніби розтікались озерами по килиму з коштовного, ніби текучого, золотого чилійського тканина.

— Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! — засміявся господар, жестом запросивши мене сісти, щойно я ввійшов, і сам простягаючись на отоманці. — Я бачу, — мовив він, помітивши, що я не можу зразу сприйняти доречності такого дивного привітання, — я бачу, що моє житло здивувало вас — як і мої статуї, мої картини, моя своєрідність у розумінні архітектури та меблювання! Ви геть сп'яніли від моєї розкоші, еге? Але даруйте мені, шановний добродію (тут голос його змінився до найглибшої щирості); даруйте мені мій немилосердний сміх. У вас була така страшенно здивована міна. Крім того, бувають речі такі безмежно кумедні, що — засмієсь або умри. Умерти сміючись — це, певне, найрозкішніша з усіх розкішних смертей. Сер Томас Мор — о, то був чудовий чоловік, той сер Томас Мор, — помер, як ви пам'ятаєте, сміючись. Та й у "Нісенітницях" Равізія Текстора наводиться довга низка осіб, що померли тою самою чудовою смертю. А ви знаєте, — задумливо провадив він, — що в Спарті (яка тепер називається Памохорі) на захід від цитаделі серед хаосу ледве видних руїн стоїть щось ніби цоколь, на якому ще можна прочитати літери JIAZM. Нема сумніву, що це частина слова ГЕЛА2МА. Ну, а в Спарті була тисяча храмів і капищ, присвячених тисячі різних божеств. Яке незвичайне диво, що вітвар Сміху пережив усі інші! Але в нашому випадку, — тут голос його і вся манера дивним чином змінилися, — я не маю права веселитись вашим

коштом. Ви здивувались цілком резонно. В усій Європі ви не знайдете нічого рівного красою моему царському покоїкові. Інші мої кімнати нітрохи не схожі на цю — вони просто вершина модного несмаку. А оце-от краще, ніж мода, правда? Але досить комусь побачити цю кімнату, і вона зразу стане останнім криком моди — звісно, тільки для тих, хто може на це пожертвувати весь родовий маєток. Одначе я вбезпечив себе від такої профанації. За одним винятком, ви єдиний представник людського роду, крім мене самого й мого слуги, якого втаємничено в ці царствені покої, відколи вони набули оце такого вигляду.

Я тільки вдячно вклонився, бо ця гнітюча пишнота, пахощі, музика разом з несподіваною ексцентричністю його звертання до мене і всієї його поведінки перешкодили мені виповісти словами моє ставлення до того, що можна було сприйняти як комплімент.

— Тут,— провадив він, підвівшись, узявши мене під руку й повівши по всій кімнаті,— зібрано живопис — від Греко й Чімабуе до наших днів. Багато картин вибрано, як ви бачите, без великої пошани до поглядів Доброчесності. Проте всі ці картини становлять саме підходящу оздобу для такої кімнати. Тут є й кілька шедеврів невідомих геніїв; а оце — недокінчені ескізи майстрів, уславлених свого часу, але сьогодні проникливість академій полишила їхні імена забуттю й мені. Що ви скажете,— спитав він, обернувшись раптом до мене,— про оцю мадонну, що оплакує Христа?

— Та це ж сам Гвідо! — вигукнув я з усім властивим мені захватом, бо справді прикипів очима до цього безмірно принадного образу.— Це сам Гвідо! І де ви його доп'яли? Адже в живописі це те саме, що Венера в скульптурі.

— Гм...— замислено озвався він.— Венера? Прекрасна Венера? Венера Медицейська — ота з маленькою голівкою й позолоченими косами? Частина лівої руки (він заговорив так тихо, що я насилу розрізняв слова) і вся права — реставровані, і в кокетливому жесті тієї правої руки, по-моєму, чистісінька афектація. Ні, мені дайте Канову! Апол-лон — теж копія, тут не може бути сумніву, і я, сліпий дурень, нізащо не можу добачити в Аполлоні отого хваленого натхнення. Можете пожаліти мене, але я волю Антіноя. Це Сократ сказав, що скульптор знаходить свою статую в брилі мармуру? Тоді Мікеланджело був зовсім не оригінальний у своїх рядках:

Non ha l'ottimo artista alcun concetto

Che un marmo solo in se non circunscriva (1).

(1) Й найбільший геній не додасть нічого

До того, що вже в мармурі таїться (іт.).

Уже відзначено — або слід відзначити, — що в манерах справжнього джентльмена ми завжди відчуваємо різницю з поведінкою простолюду, хоча й не можемо зразу точно визначити, в чому ж полягає ця різниця. Повною мірою приклавши це твердження до зовнішньої поведінки мого знайомого, я відчув того багатого подіями ранку, що воно ще точніше пристає до його душевної натури і вдачі. І я не міг би краще визначити цю його духовну особливість, що неначе так різко відмежовувала його від усіх інших людей, ніж назвавши її звичкою до постійного напруженого мислення, яке

визначало навіть найпростіші його дії, не полишаючи його навіть у хвилини жартівливого настрою і проплітаючи навіть спалахи веселощів, ніби ті змії, що виповзають із очей оскіренних в усмішці масок, вирізьблених на карнизах персеполіських храмів.

І все ж я не міг не помітити кілька разів, як крізь його слова про всякі марнички, вимовлені то легким, то поважним тоном, раз у раз проривається якесь тремтіння — якийсь нервовий дрож — у рухах і в мові, якась неспокійна збудливість у поведінці, що здавалась мені щоразу незрозумілою, а часом сповнювала мене тривогою. Часто він замовкав на середині фрази, видимо, забувши, з чого починав, і неначе прислухався з найглибшою увагою, чи то чекаючи якогось гостя, чи то вслухаючись у звуки, що існували тільки в його уяві. Саме під час одної з таких хвилин його задуми чи неувважливості я, перегорнувши сторінку книжки, що лежала біля мене на отоманці, — першої оригінальної італійської трагедії "Орфей", чудового витвору пера поета й ученого Поліціано — я побачив, що один уривок відкреслено олівцем. То був пасаж наприкінці третьої дії — пасаж, сповнений трепетної напруги, хоча й позначений нечистим присмаком, і жоден чоловік не зміг би прочитати його без дрожу якогось нового почуття, а жодна жінка — без зітхання. Вся сторінка була закапана свіжими слізьми; а на протилежній, чистій сторінці були англійські вірші, писані почерком настільки відмінним від характерного письма мого знайомого, що я насилу розпізнав його руку:

Ти все дала мені, любов,

Чого я прагнув сам:

Зелений острів мій, любов,

І джерело, і храм,

І сад, де я розвій знайшов

Всім квітам і плодам.

Недовгий вік рожевих мрій:

Погасли зорі вмиль.

З майбутнього хай клич надій

"Вперед!" — мені кричить,-

Та дух заснув навіки мій,

Його не розбудить.

Світильник вітер загасив —

Його не засвітить.

Коли орел крило зломив,

Йому вже не злетіть,

І вже повік не дасть плодів

Прибита громом віть.

Тепер у мареннях нічних

Минатиме мій вік,

Під поглядом очей хмурних,

Мов сонних вод потік,
У танцях звійних і легких
Край італійських рік.
О леле! Цей проклятий час,
Немов морський прибій,
Урізнобіч розкидав нас,
І я в нечестя гній
Відтоді погрузав не раз,
Аж поки спогад майже згас
Про край вербовий мій.

Те, що ці рядки написані по-англійському — мовою, на мою гадку, незнайомою авторові,— не дуже здивувало мене. Я надто добре знав, яке широке коло його знань, знав і те, яку дивну втіху давало йому приховування тих знань, щоб дивуватися такому відкриттю; але, мушу визнати, мене неабияк зчудувала дата й місце написання цих віршів. Спершу там було зазначено "Лондон", потім старанно викреслено, але не настільки старанно, щоб пильне око не розібрало. Кажу, я був неабияк зчудований, бо добре пам'ятав, що колись раніш у розмові зі своїм знайомим питав його зокрема, чи він ніколи не зустрічався в Лондоні з маркізою ді Ментоні (бо вона перед заміжжям кілька років мешкала там), і з його відповіді зрозумів, якщо тільки не помилково, що він ніколи не бував у столиці Великобританії. Воднораз я згадаю тут, що не раз чув (хоча, звісно, не йняв віри такому неправдоподібному твердженню), ніби той, про кого я говорю,— англієць не тільки родом, а й вихованням. — Є ще одна картина,— сказав він, не звернувши уваги на моє зацікавлення трагедією,— є ще одна картина, якої ви не бачили.— І, відкинувши одну запону, він розкрив переді мною портрет маркізи Афродіти на весь зріст. Людське мистецтво не могло б зробити більшого у відтворенні її надлюдської вроди. Та сама ефірна постать, що стояла переді мною попередньої ночі на сходах Палацу Дожів, ізнову стала переді мною. Але у виразі обличчя, що все променилось усмішкою, таївся одначе (незбагненна аномалія!) мерехтучий проблеск смутку, який, мабуть, завжди буде нерозлучний з довершеністю краси. Права рука її лежала на грудях. Лівою вона показувала вниз, на якусь вазу химерної форми. Одна маленька, ніби в феї, ніжка ледве торкалась землі; другої не було видно. А серед сяйва, що ніби сповивало й замикало в собі її красу, витало двоє прозорих, ніжних крил. Мій погляд перебіг із портрета на постать мого знайомого, і на моїх устах мимохіть забриніли владні слова з "Бюссі д'Амбуа" Чепмена:

Він стоїть,
Як римська статуя. І буде доти
Стояти, поки не оберне смерть
Його у мармур!

— А тепер,— сказав він нарешті, повернувшись до масивного, багато оздобленого емаллю срібного столу, на якому стояло кілька химерно розмальованих келихів, а також дві великі етруські вази такої самої чудернацької форми, як та, що була

зображена на передньому плані портрета, наповнені, як мені вдалось, йоганнісбергером.— А тепер,— уривчасто сказав він,— випиймо! Ще рано — але випиймо. Так, справді, ще рано,— провадив він замислено, тоді як херувим із важким золотим молотом сповнив дзвоном усі покої, вибивши першу годину після сходу сонця.— Справді, ще рано — але що з того? Випиймо. Зробімо узливання отому величезному сонцю, що його так прагнуть затьмарити всі оці строкаті світильники та курильниці! — І, змусивши мене випити за його здоров'я, сам вихилив один за одним кілька келихів вина.

— Мріяти,— провадив він далі, вертаючись до тону уривчастої розмови й підносячи одну з розкішних ваз до яскравого світла від курильниці,— мріяти — це була головна справа мого життя, і тому я, як бачите, спорудив собі оселю мрій. Чи міг я спорудити кращу в самому серці Венеції? Правда, ви бачите круг себе мішанку архітектурних стилів. Цнотливість Іонії ображають тут допотопні орнаменти, а єгипетські сфінкси простяглись на золотих килимах. І все ж результат видається недоладним тільки несміливій людині. Єдність місця, а особливо часу — це страшидла, які відлякують людство від споглядання пишноти. Я сам колись був прихильником стилю, але моїй душі надокучив такий надмір дурості. Все оце краще підходить мені. Мов оці арабескові курильниці, мій дух корчиться на вогні, і оцей маячний антураж підготовляє мене до ще маячніших видінь того краю справджених мрій, куди я зараз відлечу.

Він раптово змовк, схилив голову на груди і неначе прислухався до якогось звуку, не чутного мені. Нарешті, випроставшись, звів очі вгору й вигукнув рядки єпископа Чічестерського:

Чекай мене! В тому па долі

Зведе нас із тобою доля.

А за мить, піддавшись силі вина, він простягся на отоманці.

І враз зі сходів почулася чиясь швидка хода, тоді в двері гучно постукали. Я заквапився до дверей, щоб перешкодити дальшому стукові, та в кімнату влетів паж із дому Ментоні й здушеним від жаху голосом пробелькотів незв'язні слова:

— Моя пані! Моя пані!.. Отруїли! Отруїли! О прекрасна... о прекрасна Афродіто!

Приголомшений, я кинувся до отоманки й почав будити заснулого, щоб він почув жахливу новину. Але його руки й ноги вже задубіли... губи посиніли... очі, щойно такі блискучі, закотились... у смерть. Я поточився до столу... рука моя лягла на порепаний, почорнілий келих — і мою душу раptom осяяло блискавкою усвідомлення всієї страхітливої правди.